

Nagy József

Vico Dante-értelmezése*

BEVEZETÉS

Giambattista Vico szellemi hagyatékának legismertebb eleme a modern történeti hermeneutika első kidolgozása: Crocéból kiindulva Vico mintha Kant, Schleiermacher, Hegel, (s továbbá Croce felsorolásán) Dilthey, a neokantiánusok, maga Croce és Gentile, Heidegger, a nagy olasz hermeneuták s végül Gadamer életművében jelenne meg (*ricorso*-szerűen) újra és újra, nem említve Vico nyelv- és tudományelméleti nézeteinek a kognitív tudomány bizonyos téziseivel való összehasonlításait.¹ Vico munkássága köztudottan a tekintetben is jelentős, hogy nagyban hozzájárult Dante irodalmi kánon-státuszának pozitív módosításához: Vico volt e felülbírálat első olyan kezdeményezője, aki valóban képes volt a Dantéval kapcsolatos XVIII. századi vitákat² Alighieri felértékelése irányába kimozdítani. Kronológiailag Vicót követően Alfieri, Foscolo és végül Leopardi tevékenysége volt Dante életművének átértékelése szempontjából mérvadó: nagyjából egy évszázad távlatában három értelmiségi generáció erőfeszítéseinek is eredménye, hogy Dante az olasz irodalomtörténet-írásban a XIX. századtól egyhangúlag a legnagyobb itáliai költőként kanonizálódott. Mindez annak ellenére igaz, hogy Vico (számos kortársától eltérően) nem írt poétikai traktátust, nem írta meg az olasz irodalom egy lehetséges történetét, tehát elsődleges célja valószínűleg nem a kánon-módosítás volt. Az említett szerzők közül például Alfierinek – Dante értékelése tekintetében is – a XVIII. században Vicóénál vélhetően nagyobb közvetlen hatása lehetett, de a kezdeményezés így is Vico érdeme, és az ő újszerű Dante-megközelítése az, ami a vicóihoz képest későbbi XVIII., valamint XIX. századi Dante-értelmezésekben (*ricorso*-jelleggel) újra és újra megfogalmazódik.

A Vico-féle Dante-értelmezés átütő ereje bizonyos értelemben még napjainkban is az újdonság erejével hat. Ezt bizonyítja sok más példa mellett az, hogy korunk egyik legnagyobb Vico-kutatója és szövegeinek gondozója, Paolo Cristofolini fontosnak tartotta filológiai szempontból elemezni és kritikai kiadásban közzétéve a tudományos közvélemény figyelmének középpontjába állítani (ismét) Vico *Új tudománya* 1744-es kiadásának Homérosszal és Dantéval foglalkozó, „Az igazi Homérosz felfedezése” című harmadik fejezetét, valamint az *Ítélet Dantéről* címet viselő vicói írást (VICO 2006). A kötetet Andrea Battistini, szintén kiemelten fontos Vico-kutató recenzálta (BATTISTINI 2008): a

* Az MDT 2009. február 27-i ülésén elhangzott előadás, melynek jelen szerkesztett változata a PD 75797 sz. OTKA-kutatás keretei közt valósult meg.

¹ Croce híres jellemzésének megfelelően „Vico nem más, mint a XIX. század csiráiban”, továbbá a vicói „gondviselés” legjelentősebb újrafogalmazása a Hegel-féle „ész csele”. Vö. CROCE 1933, 249–257. Vico analitikus-szemiotikai megközelítéseihez lásd DANESI 1995.

² Ezek egyik szélsőséges esete Saverio Bettinelli és Gasparo Gozzi *Dante*-polémiaja (1756–1758).

két nagy Vico-szakértő részben vitázó, részben egymást kiegészítő párbeszéde sok érdekes tanulással szolgál Vico Dante-felfogásának vonatkozásában.

HOMÉROSZ ÉS DANTE

A Dantéről alkotott Vico-féle ítélet központi tétele, hogy Dante atekintetben hasonlítható Homéroszhoz, hogy mindketten a barbárság korának végén jelentek meg (Vico elméletében ez a költészet szempontjából ideális időszak), de éppen ennek alapján különbözik is egymástól a két – Vico szerint filozófikus természetű, de a filozófiától nem megrontott – költő-óriás, hiszen míg Homérosz az eredendő barbárságban, addig Dante már a barbár korszak egy lehetséges újra-megjelenésében, a *reflektált barbárság*-ban jelent meg. „Homérosz majdnem minden hasonlatát [kényszerűen] a vadállatok életéből és más kegyetlen dolgok köréből vette [...], hogy jobban megértesse magát a néppel, amely maga is vad és kegyetlen volt. [...] [A]z, hogy ennyire sikerült neki ilyen páratlan hasonlatok megalkotása, [...] nem olyan szellemre vall, amelyet megszelídített és művelté tett valamilyen filozófia”, tudniillik az ilyen túlfinomult szellemből értelem-szerűen „nem származhat a stílusnak az a kegyetlensége és vadsága, amellyel leír[ja] [...] oly különböző és [...] rendkívüli módon kegyetlen fajtáját a gyilkolásnak, amely különlegesen az *Iliász* egész fenségét alkotja”; „ugyanazt [a költői állhatatosságot] látjuk akkor, amikor Itália visszaesik a barbárságba – abban a korban, amelynek végén megjelenik Dante, a toscanai Homérosz, aki ugyancsak nem énekelt mást, csak históriákat” (Vico 1979, 475). E sokat idézett sorokkal nagyban összecseng a főként specialisták által olvasott, Vico kedvenc tanítványának, Gherardo degli Angiolinak didaktikus hangnemben írt és némi nyelvfilozófiai affinitást is felvillantó IX. levele: „Dante Itália vad és kegyetlen barbárságába született bele, amely persze nem volt nagyobb, mint amilyen volt négy századra visszamenőleg [...]. A XII. század közepén Firenze különösen kegyetlenné vált a Fehérek és Feketék pártjai közti harc révén, akik később egész Itáliát lángba borították a guelfek és ghibellinek közti konfliktuson keresztül, amiért is az embereknek az erdőkben, illetve az erdőkké vált városokban kellett tengetni életüket, úgy, hogy szinte semmi kommunikáció nem volt köztük, legfeljebb az a minimális, amit az élet szükségletei kikényszerítettek.” (Vico 2001a, 317.)

Jelen vizsgálódásom szempontjából fontosabbak a Homérosz–Dante párhuzam lehetséges előzményei, de egyes XIX. századi példákon jól szemléltethető, hogy a Vico által leghatározottabban megfogalmazott Homérosz–Dante analógia mennyire meghatározta a Vicót időben (és a jelek szerint doktrinálisan is) követő Dante-értékelést, valamint hogy milyen különös módon adott teret a Dante–Vico analógiának: az alábbi három példa a Benedetto Croce-féle *Bibliografia vichiana*-ban található. Az első szerző, Foscolo esetében érdemes érzékeltetni, milyen mélyen beépült Vico az irodalomról szóló hitvallásába. „[A]mikor *Az irodalom eredete és feladatában* [Foscolo] azt írta, hogy »minden nemzet, saját hazai Herkulesét dicsőítve, azt ismételte folyamatosan, hogy mennyi fáradozás árán védte meg őket [Herkules] az emberi vadaktól, akik még a Föld nagy erdejében kóboroltak, őket, akiket tehát az utódok, a temetők és a földek gondozásának kötelelességtudata, valamint a villámok és a törvények iránti félelem végre már megbékített« (FOSCOLO 1809, 48–49)”, „nemcsak vicói fogalmakat, hanem vicói szavakat és szófordulatokat tett magáévá” (CROCE 1947, 426). Ennek alapján nem is különös, hogy Foscolo az idézett szónoklatnál későbbi, angliai kritikai írásaiban milyen világosan tetten érhető a vicói Dante-értékelés: egyebek mellett az 1825-ös *Discorso*

sul poema di Dante-ban „erősen Vico-ízűek a primitív költészetre vonatkozó eszmefuttatások, a Homérosz és Dante közti párhuzam felállítása, a »heroikus« melléknév, amivel [Foscolo] a *Színjáték* szerzőjének korát jellemzi” (uo.). Másodikként érdemes egy pillantást vetni a Giambattista Corniani da Orzinovi (Bresciában, 1803–1813 között kiadott) *I secoli della letteratura italiana dopo il suo risorgimento*-jában található gondolatmenetre: Corniani úgy véli, hogy Vico „egyedien átütő erejű éles elmével megáldott és nagy, jelentős és csodálatos elmélkedésekben termékeny [gondolkodó] volt, amely elmélkedések persze nemritkán homályosak, összefüggéstelenek és a képzelet kicsapongó fellángolásából fakadnak: aminek alapján szívesen neveznénk [Vicót] a filozófia Dantéjének”.³ Végül szintén érdekes Jules Michelet Dante–Vico párhuzama: mint írja, „Dante a ritmusról és a számról alkotott itáliai eszmék tökéletes kifejeződése”, Vico pedig „a történetfilozófia megalapítója, az itáliai prózai kor Dantéja”.⁴

ITÁLIAI DANTE-VITÁK A XVIII. SZÁZAD ELŐTT

A Dantéről alkotott kép XVIII. századot megelőző változásai egyes mozzanatainak vizsgálatakor szembeűnő, hogy a formálódó irodalmi kánonban Dante pozíciójának meghatározása (más témák mellett) ebben az időszakban is folyamatosan – és a legkülönbözőbb szinteken – napirenden volt. Nagy jelentőségű volt többek között a *Színjáték* (az 1414 és 1418 között lezajlott konstanzi zsinat kontextusához kapcsolódó) Giovanni Bertoldi da Serravalle által készített latin fordítása és kommentárja. Szintén a XV. században Francesco Filelfo – néhány negatív kitételrel – a dantei költészet tökéletességét hangsúlyozta. Pietro Bembo velencei püspök 1525-ös *Prose della volgar lingua*-ja alapeszméjének megfelelően az irodalmi modellt Petrarca és Boccaccio művei adják. Gian Giorgio Trissino, aki olaszra fordította egyebek mellett a *De vulgari eloquentia*-t, részben e dantei műre alapozva egészíti ki a Bembo-féle modellt a nyelv „illustre” és „cortigiano” jellegének kiemelésével. Mindennek alapján látható, hogy „Danténak az imitációs kánonból való kizárásával Bembo a firenzei védjegyű nyelvi »naturalizmussal« szemben lépett fel” (SCARANO 2001, 195). Az antidantizmus fellegvárává az 1542-es alapítású padovai Accademia degli Inflammati vált, ahol Bembo nyelvi útmutatásainak végletes radikalizálása a Pietro Pomponazzi-féle neoarisztotelianus racionalizmussal párosult. Mindennek eredménye a költészet és a filozófia szigorú szétválasztása, valamint a bembói nyelvészeti és stilisztikai szempontok kizárólagossá tétele lett, ami pedig Dante megítélésében azt a közhelyet erősítette, miszerint Alighieri filozófusként, és nem költőként nagy.⁵ Bernardino Tomitano 1545-ös *Ragionamenti della lingua toscana*-jában szintén Bembo-ra alapozva veti össze Dantét és Petrarcát: „az egyik [Dante] »filozófusként nagy«, míg a másik »a szép ékes-szólásban áll feljebb, ami pedig a Költő [mint olyan] ismertetőjegye«” (i. m. 196).

A Dante-pártiak áttekintésekor fontos megemlíteni a firenzei Girolamo Benivieni Dante-apológiáit: *Dialogo di Antonio Manetti circa il sito, forma et misure dello inferno* (1506), valamint *Discorso sopra la Comedia di Dante*. Ilyen és ehhez hasonló, Dante védelmében írt szövegek ihlették az Accademia Fiorentina értelmiségeit az 1556-

³ Cornianit idézi Croce: CROCE 1947, 449.

⁴ Michelet-t idézi Croce: CROCE 1948, 532.

⁵ A XVIII. századot követően napjainkig Dantéről inkább az ellentétes nézet vált dominánssá, ezért is nagy jelentőségű Kelemen János *A filozófus Dante* című munkája (KELEMEN 2002), melyben rehabilitálja Dantét mint filozófust, illetve hangsúlyozza, hogy Dante munkásságában filozófia és költészet egymás szerves kiegészítői.

os *Difesa di Dante*⁶ megszerkesztésére, melyben a szerzők az arisztotelészi *Poétika* alternatív, szabadabb értelmezésének szükségességét hangsúlyozták. Mindez a dantei korpusz két fontos (s a bembisták által nem értékelt) aspektusát tárta fel: a stílusok kevertségét és a *Színjáték* realista jellegét. „Mindhárom túlvilági királysághoz Dante különböző stílust adaptál (»az alantast a Pokol [...] a középszerút a Purgatórium és a magasat a Paradicsom esetében«), ami [...] nem gátolja meg abban, hogy mindhármat összehangolja a *Színjáték* egy-egy részében »az adott helyzet diktálta szükség szerint«. Ezzel magyarázható a költői kifejezés hatékonysága, valamint az ábrázolás nyilvánvalósága, ahogy a Dante által [...] tökéletesen imitált tárgyak és személyek sokszínűsége is” (i. m. 199),⁷ mely imitációt a Bembo részéről megtagadott örömmel gyakorolja a költő. Összegezve: a *Színjáték* filozófiai szövegre történő bembista redukciója már számos reneszánsz kori gondolkodó szerint is tarthatatlan volt.

Roberto Castravillának tulajdonítják a *Discorso nel quale si mostra l'imperfezione della „Commedia” di Dante-t* (1572), melyet a szerző Benedetto Varchi 1570-es *Ercolano*-jára reagálva írt: ez utóbbiban, Varchi fogalmazásának megfelelően, „Dante Homérosz felett áll” (i. m. 200).⁸ Castravilla Dante-bírálatában szisztematikusan hivatkozott Arisztotelész *Poétikájára*, így Antonio Albizzi ezzel analóg módon írta meg Dante védelmében 1573-as válaszát, melyben – a költői nyelv alapvetően *szóbeli* jellegének kiemelésével – elvetette azt a felfogást, miszerint az arisztotelészi előírásokat minden időben és esetben pontosan kellene követni. Fontos megemlíteni még a firenzei (Boccaccio-kutató) Vincenzo Maria Borgini Dante-elkötelezettségét, melyet az *Introduzione al poema di Dante per l'allegoria, a Difesa di Dante come cattolico, valamint az Osservazioni sopra le bellezze notate ne' canti dell'inferno XVII–XXIII* című írásaiban juttatott kifejezésre.

„AZ IGAZI HOMÉROSZ FELFEDEZÉSE”

Kötetének bevezetésében Cristofolini kiemeli, hogy bár Vicónak nagy jelentősége van a homéroszi kérdés tudományos vizsgálatában, az őt e tekintetben kronológiailag követő Friedrich August Wolf 1795-ös *Prolegomena ad Homerum*-ában nem hivatkozik Vicóra, ahogy Vico sem hivatkozik az e témával őt megelőzően foglalkozó François D'Aubignac *Conjectures académiques ou dissertation sur l'Illiade*-jára – miáltal Vico ezen eszmefuttatásai nem helyezhetők valamiféle Homérosz-kutatási történetbe. Elgondolásai mindazonáltal értékesek, mivel először fogalmazta meg, hogy a „Homérosz” név nem egy személyt, hanem a görög birodalom valamennyi népét képviselő és kifejező, számos rapszódoszt jelöl, másrészt hogy az *Iliász* és az *Odüsszeia* nem filozófiai tudást, hanem barbár költői szenvedélyt közvetít, harmadrészt hogy e művek történeti forrásként szolgálnak (vö. CRISTOFOLINI 2006, 6–7).

Vico felteszi a kérdést, hogy Homérosz tekinthető-e filozófusnak. Mint Cristofolini rámutat, e vicói reflexió forrása Gianvincenzo Gravina *Della ragion poetica*-jának azon gondolatmenetében azonosítható, mely szerint az antikok, és különösen Homérosz és Hésziodosz esetében *rejtett tudást [sapienza riposta]* kell feltételezni, mert csak ez

⁶ Vö. Gasparo Gozzi 1758-as, azonos című művével.

⁷ Scarano a *Difesa di Dante* egyik szerzőjét, Carlo Lenzonit idézi. A *Színjáték* három tartományához kötődő három nyelvre vonatkozó reflexiót érdemes összevetni a *De vulgari eloquentia*-ban artikulálódó nyelvi munkamegosztás Kelemen-féle elemzésével: KELEMEN 2002, 115–122 (*A nyelv történetisége*).

⁸ Érdekes Torquato Tasso álláspontja is, mely szerint Dante közelebb áll Homéroszhoz, mint Vergiliushoz: „Dante »è più simile ad Omero nell'ardire e nella licenza [...] che a Virgilio«. BATTISTINI 2004, 58.

által lehet feltárni az antik regék, morális és praktikus útmutatások autentikus jelentését. Vico, mint önéletrajzában említi, Gravinával annak 1718-ban bekövetkezett haláláig levelezett, és tudott például az Arcadián belüli (Crescimbeni és Gravina közti) végzetes vitáról; nagy valószínűséggel tehát Gravinára vezethető vissza a filozófus Homéroszról alkotott Vico-féle kérdésvetetés, amelynek antik referenciája semmiképpen sem Platón (aki mind az *Eutüfrón*ban, mind *Az államban* elítéli a homéroszi hősokeket erkölcstelenségük miatt), hanem a Diogenész Laertiosz-féle Pürrhón-életrajz. Amikor Vico mégis Platónra hivatkozik, azt az 1710-es *De antiquissima* előszavában található, *Kratüloszra* való utalása alapján teszi, ahol is (a phüszisz–nomosz distinkcióból kiindulva) a phüszisz-konceptió érvényessége mellett érvel. Az 1710 és 1720 közötti időszakban alapvetően fontos volt a Grotius *De jure belli ac pacis*-ában való elmélyedés, valamint a Lucretius-féle „vad állapotról” való elmélkedés, amely a platóni és neoplatonista *prisca sapientia* [ősi tudás] végleges elvetéséhez vezette és a társadalmi intézmények barbár kezdeteinek, a félelemből eredő vallás és az ösztönös nyelv kialakulásának kutatására ösztönözte Vicót (vö. i. m. 7–8).

A tudás – legrelevánsabb aspektusát tekintve – nem filozófiai, hanem *költői*: Vico ezt vizsgálja *Az új tudomány* „A költői bölcsességről” („Della sapienza poetica”) című második könyvében. Értelemszerűen a költői bölcsesség kimeríthetetlen forrásai Homérosz nem-filozófiai eposzai. A „Költői metafizika” című szakasz egy helyén Vico a *poeta* kifejezés görög etimológiája alapján érvel: „[A] pogány népek első emberei, mint gyermekei a születő nemnek, saját képzeleik szerint teremtették meg a dolgokat [...], és ezért nevezték őket »költők«-nek [poeti], ami görögül annyi, mint »teremtők«” (Vico 1979, 253). E koncepció forrása *A lakomában* keresendő, ahol Diotima magyarázatának megfelelően „alkotás, azaz *poiészisz* többféle létezik [...]. [V]alamennyi mesterségbeli tevékenység: *poiészisz* és valamennyi mesterember: *poiétész*. [...] De [...] mégsem nevezik a mesterembereket *poiétészeknek*, hanem más nevük van. A *poiészisz* egészéről pedig leválasztanak egy részt, mégpedig azt, amelyik a zenével és a versmértékekkel foglalkozik és erre alkalmazzák az egésznek a nevét. Hiszen csak ezt nevezik *poiészisznak* és azokat *poiétészeknek*, akik az alkotásnak ezt a részét birtokolják.” (PLATÓN 1994a, [205C] 49–50.) Ez tehát a Vico-féle „költői bölcsesség” ihlető forrása. „A *poiétész*-költő a nyelv, a mítoszok és történetek, olyan *exempla* megalkotója, amelyre alapozva létrehozható egy nemzet *ethosza*, tehát a társadalmi intézmények rendszere; ilyen azoknak a szerepe, akiket Vico »teológus költőknek« nevezett.” (CRISTOFOLINI 2006, 9.) Vico elméletében tehát érvényét veszti a – *De antiquissima*-ban még tételezett – morálfilozófiát, illetve isteni igazságot hordozó rejtett tudás (valamint az ezt kifejező *poeta magister*), s helyét a népi költői kreativitás veszi át, mely a szenvedély és a képzelőerő nyelvén adja annak tanúságtételét, ami az ő világa volt (vö. i. m. 10).

A szóban forgó vicói kulcsfogalom Giuseppe Cacciatore-féle mélyelemzésének egyik kiindulópontja, hogy a „költői bölcsesség” függvényében érvényesül a nyelv generálása szempontjából alapvető „ingegno poetico” [„költői leleményesség/zsenialitás”]; ezen túlmenően, magyarázata szerint „a költői metafizika mellett tételezi Vico a költői logikát, abban az értelemben, hogy a képzelőerőt [...] szükséges kiegészíteni egyfajta [...] szemantikai képességgel [facoltà semantica], mely a jelentés azonosítására irányult” (CACCIATORE 2007, 264). *Az új tudomány* „költői bölcsességről” szóló fejezeteiben, a civilizáció kezdeteivel (s nem elsősorban az intézmények, hanem a „primitív erény” [„volgare virtù”) kialakulásával) összefüggésben egyfajta „költői morál” is körvonalazódik. Vico újrafogalmazza a szisztematikus, a metafizikától a logikáig és a történelemig vezető

átmenetet: a filozófusoknak köszönhetően, akik élnek a logika racionális következtetéseivel, de mindenekelőtt a vallás fényében fejtik ki tevékenységüket (szem előtt tartva, hogy „a vallás [a racionalitás gőgjét megelőző] valódi antropológiai és pszichológiai prius” [i. m. 265]), a filozófia fő funkciója, hogy „az erkölcs útján megtisztítsa az emberi szívet” (Vico 1979, 319). A költői tudásnak – ahogy azt Vico már az 1707-es *VI. Szónoklatában* is megfogalmazta – kettős értéke van: praktikus-társadalmi [pratico-civile] és filozófiai-episztemológiai. „Az embernek eredendően romlott természete van, ami közvetlenül a nyelv, a gondolkodás és a morális tartás hiányosságaihoz észlelhető. Az eredendő bűn isteni büntetése mindenekelőtt a nyelvek maximális szétszóródásában, azt követően pedig a vélemények és meggyőződések megsokszorozódásában, végül pedig a lélek szenvedélyeinek és gyengeségeinek elterjedésében nyilvánult meg. [...] A tudás, illetve az emberi tudásformák eszméje már a vicói kutatás első fázisában túlmutat saját retorikai-pedagógiai funkcióján.” (CACCIATORE 2007, 259.) *Az új tudomány* alapján tehát az emberi civilizáció kezdeteit a költői bölcsesség fémjelzi, és leszögezhető, hogy a modernitás talán egy filozófusánál sem fogalmazódott meg annyira tudatosan a költészet és az emberi cselekvés eredendő kapcsolata a *poiein* terminusban, mint Vicónál: történeti-antropológiai szempontból „a költői tudás az ember primitív eredendőségét, s még nem a kibontakozott racionalitását jellemzi” (i. m. 266).⁹

Cristofolini bevezetőjének további része a magyarul is olvasható *Dantétól Homéroszig, Gravinától Vicóig* című tanulmány olasz újraközlése – ebből csak egyes, kifejezetten Dantéra vonatkozó kitételeket idéznék fel. Cristofolini szerint három mozzanatban összegezzük a vicói Dante-kép kialakulását. „Először is Dante kiérdemli, hogy »az itáliai történészek legelsőjének [...]« nevezessék, ahogyan Ænnius első volt a latinok és Homérosz az egész pogány antikvitás számára [...] Másodszor, a Cinquecento (s Gravina és Vico), a nyelvjárásokat »gyűjtő« Dantét illető »hamis vélekedésének« megcáfolásaként” (CRISTOFOLINI 2005, 491–492) Dante dicséretben részesül: „è un puro e largo fonte di bellissimi favellari toscani” [„gyönyörű toszkán regék tiszta és bőséges forrása”] (Vico 2006a, 137). Harmadikként pedig Alighieri vonatkozásában – a morális és a pszichológiai igazságok analógiájának kontextusában – „a »magasztos költészet« dicséretét olvashatjuk, és annak »legfőbb forrásait«” (CRISTOFOLINI 2005, 492).

Battistini e Cristofolini-féle szövegkiadás értékelésében kiemeli, hogy Vico feltételezhető szemléletének megfelelően amennyiben „*Az új tudomány* olyan, mint egy organizmus, az igazi Homérosz felfedezésének szánt rész azon organizmus szíve” (BATTISTINI 2008, 199). Figyelemre méltó filológiai hipotézisének megfelelően Vico nagy valószínűséggel az 1732-ben Giovanni Battista Placidi gondozásában megjelent, XII. Kelemen pápának ajánlott *Dante con una breve e sufficiente dichiarazione del senso letterale diversa in più luoghi da quella degli antichi commentatori* című *Színjáték*-kommentárhoz írhatta a *Giudizio sopra Dante-t* (i. m. 204).

VICO DANTE-OLVASATA

Massimo Verdicchio magyarul szintén közölt tanulmányában egyrészt részletesen kommentálja az *Ítélet Dantéről* három indító főérvét,¹⁰ mellyel Vico megindokolja, miért

⁹Jelentős Manfred Lentzen vizsgálódása is a költői bölcsességről, melynek keretein belül a vicói alapfogalmat Rousseau, Herder és Dilthey egyes téziseivel veti össze: BATTISTINI–GUARAGNELLA 2007, különösen 279–281.

¹⁰„La Commedia di Dante Alighieri ella è da leggersi per tre riguardi: e d'Istoria de' tempi barbari dell'Italia, e di fonte di bellissimi parlari Toscani, e di esempio di sublime Poesia.” (Vico 2006a, 137.)

fontos Dantét olvasni (vö. VERDICCHIO 2005, 493–495), másrészt kritikailag rekonstruál és továbbgondol több, Vico Dante-értelmezését taglaló tanulmányt. Például Aldo Vallone *La „lettura” dantesca di Vico* című vizsgálódása alapján Vico Dante-interpretációja így foglalható össze: „minden más – őt megelőző és őt követő – kritikai megközelítéstől elhatárolódva »Vico önmagából csinált pártot magának«” (i. m. 496). A témát jóval szisztematikusabban fejtette ki Glauco Cambon *Vico and Dante* című tanulmányában, viszont ezen interpretáció korlátai (vagyis nagyon meghaladott Dante- és Vico-értelmezések előfeltevéseinek elfogadása) megkérdőjelezi Vico és Dante itt kifejtett összevetésének érvényességét (vö. i. m. 498). Cambon szerint „a dantei költemény »az emberi dolgokba beavatkozó isteni hatalom« dicsőítése, s úgy vélte, ez választja el Dantét Vicótól”, mely utóbbinál „a gondviselés csupán »metaforaként« szolgálja azt a forradalmi gondolatot, mely szerint önnön világának az ember a teremtője, s ezért megismerheti [és formálhatja] saját történelmét”; míg „Dantét teljesen elragadja a transzcendensbe vetett hit, [...] Vico premarxista mítoszromboló forradalmár”, ugyanakkor e különbségnél sokkal jelentősebb a közös vonásuk, nevezetesen, hogy mindkettő „konkrétumokban gondolkozik” (i. m. 496–497). Cambon értelmezésének megfelelően az emberi tudat és történelem Vico-féle hármasságában dantei minta érhető tetten: „a pokol szekularizált változatát (reflektálatlan érzelem) a purgatórium (a megvilágító gondviselés), majd a paradicsom (a lét tiszta szemlélete) követi”,¹¹ és ezen analógiák feltárással Cambon „azt is állítja, hogy Dante műve a vicói gondolatok egyfajta illusztrációja, *Az új tudomány* pedig a dantei szöveg autenticitásának kommentárjává lép elő” (i. m. 497).¹² Mint Cambon írja, „a megváltás költeményét olvashatjuk a civilizáció és a történelem allegóriájaként; de fordítva is igaz: *Az új tudomány* valójában egy költemény, még ha hiányzik is belőle a természetfeletti azon jelenléte, amely az *Isteni színjáték* megírásának gyújtópontja lehetett”,¹³ s bár éppen Vico fő művének prózájában bontakozhat ki az ő költői kreativitása, „a két szerzőt [...] az köti össze, hogy *mindketten hangsúlyozták a filozófia és a költészet inkompatibilitásának tételét*” (uo.; kiemelés: N. J.). E feltételezett inkompatibilitás Cambon komparatív elemzésének talán legkevésbé tartható eleme.

Mint Verdicchio rámutat, a Purgatóriumban Casellával folytatott dantei párbeszéd (*Purgatórium*, II, 85–117) „egyáltalán nem azt bizonyítja, hogy az *Isteni Színjáték* leszámolt volna a filozófiával”, éppen ellenkezőleg: ez az epizód általános érvényre emeli a filozófiát a *Színjáték*ban, azt állítva, hogy „az érzékeken győzedelmeskedő értelem az egyetlen Istenhez vezető út az ember számára” (i. m. 499). Dante a *Convivio*-ban még megkísérelte költészet és filozófia szétválasztását, a *Színjáték* azonban *de facto* költészet és filozófia összefonódása, egyben az analitikus filozófiai attitűd kizárása.

Verdicchio kiemeli: Croce neohegeliánus megközelítésében „Vico valójában nem »olvasta« Dantét, csak a hagyomány és *Az új tudomány* általa felállított sémái alapján értelmezte. Megközelítésében a költészet a történelmi folyamat eredményeképpen válik [idegenedik] el a bölcsellettől, amennyiben a poézis a filozófia ősi formájaként értelmezhető” (i. m. 499–500), és éppen e croceánus megközelítés tette valóban megkérdőjelezhetetlenül naggyá Vicót. (Croce azzal analóg módon véglegesítette Vico kitüntetett helyét a filozófiai és irodalmi kánonban, ahogyan Vico tette ugyanezt Dan-

¹¹ Cambont idézi Verdicchio: VERDICCHIO 2005, 497.

¹² Cambon tehát mintha a *Színjáték*knak *Az új tudomány*ban való intertextuális jelenlétét tételeznék. A Vicót Hobbes-szal összehasonlító szerzők közül néhányan a Leviatán intertextuális jelenlétét vélik azonosítani *Az új tudomány*ban (vö. RATTO 2000).

¹³ Cambont idézi Verdicchio: VERDICCHIO 2005, 497.

téval.) Mind a *Színjáték*, mind *Az új tudomány* végeredményben tévesként fogja fel a „barbárság–felvilágosodás”, „metaforikus–fogalmi”, „allegorikus–szó szerinti” megkülönböztetéseket, de míg „Dante erre az elvre alapozza költészetét, Vico [...] megpróbálja a tévedést egy immár [...] végérvényesen magunk mögött hagyott múltnak tulajdonítani. Éppen ezért Vico soha nem fogja tudni olvasni Dantét, de Dante nagyon is olvashatja Vicót” (i. m. 504), sőt, valamilyen értelemben olvasta is – ahogy erről tanúságot tesz egyik mesteréről, a bizonyos tekintetben Vico-szerű Brunetto Latiniról megemlékezve: „/ [...] mindig a szívembe vésvé hordtam / atyai képét ama nyájas szemmel, / amint tanított, fönn a régi korban, / hogy örökíti meg magát az ember [...] / mint aki első lesz és nem utolsó” (*Pokol*, XV, 82–85, 124).

IRODALOM

- BATTISTINI, Andrea 2004. *Vico tra antichi e moderni*. Bologna: Il Mulino.
- BATTISTINI, Andrea 2008. G. B. Vico. La scoperta del vero Omero, seguita dal giudizio sopra Dante. *Bollettino del Centro di Studi Vichiani* 1, 197–204.
- BATTISTINI, Andrea – GUARAGNELLA, Pasquale (a c. di) 2007. *G. B. Vico e l'enciclopedia dei saperi*. Lecce: Pensa Multimedia.
- CACCIATORE, Giuseppe 2007. Vico: i saperi poetici. In Battistini – Guaragnella 2007, 257–267.
- CRISTOFOLINI, Paolo 2005. Dantétól Homéroszig, Gravinától Vicóig. Ford.: Hajnóczi Kristóf. *Helikon*, 4, 487–492.
- CRISTOFOLINI, Paolo 2006. Prefazione. In Vico 2006, 5–19.
- CROCE, Benedetto 1933. *La filosofia di G. B. Vico*. Bari: Laterza.
- CROCE, Benedetto 1947. *Bibliografia vichiana*. A c. di Fausto Nicolini. Vol. I. Napoli: R. Ricciardi.
- CROCE, Benedetto 1948. *Bibliografia vichiana*. A c. di Fausto Nicolini. Vol. II. Napoli: R. Ricciardi.
- DANESI, Marcel (ed.) 1995. *G. B. Vico and Anglo-American Science*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- FOSCOLO, Ugo 1809. *Dell'origine e dell'ufficio della letteratura (Orazione)*. Milano: Stamperia Reale.
- KELEMEN János 2002. *A filozófus Dante*. Budapest: Atlantisz.
- PLATÓN 1994. *A lakoma; Phaidrosz*. Budapest: Ikon.
- PLATÓN 1994a. *A lakoma*. In uő. 1994, 16–66.
- RATTO, Franco 2000. *Materiali per un confronto: Hobbes–Vico*. Perugia: Guerra Edizioni.
- SCARANO, Emanuela 2001. La critica rinascimentale. Il dibattito sulla Divina Commedia. In Giorgio Baroni (a c. di): *Storia della critica letteraria in Italia*. Torino: UTET Libreria, 195–205.
- VERDICCHIO, Massimo 2005. Vico Dante-olvasata. Ford. Mátyus Norbert. *Helikon* 4, 493–504.
- VICO, Giambattista 1979. *Az új tudomány*. Ford.: Dienes Gedeon – Szemere Samu. Budapest: Akadémiai.
- VICO, Giambattista 2001. *Opere*. A c. di Andrea Battistini. Vol. I–II. Milano: Mondadori.
- VICO, Giambattista 2001a. *A Gherardo degli Angioli (Su Dante e sulla natura della vera poesia)*. In uő. 2001, vol. I., 315–321.
- VICO, Giambattista 2006. *La scoperta del vero Omero seguita dal Giudizio sopra Dante*. A c. di Paolo Cristofolini. Pisa: ETS.
- VICO, Giambattista 2006a. *Giudizio sopra Dante*. In Vico 2006, 137–140.